TÜRKİYE'NİN KONUT TARİHİ
Mimarlık ve Barınma Kültürü
11.-20. Yüzyıl

Uğur Tanyeli Mimarlık ve mimarlık tarihi öğrenimini MSGSÜ ve İTÜ'de yaptı. Bu iki üniversiteden başlayarak pek çok kurumda kadrolu öğretim elemanı olarak çalıştı. Dört kurumda dekan olarak görevde bulundu. Çalışmaları özellikle modernleşme süreçleri ve mimarlığın toplumsallığı üzerinde yoğunlaşır. Historiyografik çalışma aralığı Osmanlı 16. yüzyılından bugüne uzanan döneme odaklanmaktadır. Mimarlık tarihi ile kuramının bütünselliği sorunsalı yayınlarında ana izleği oluşturur. Temel yaklaşımı mimarlığı toplumsal tarihin bir bileşeni olarak ele almak olarak özetlenebilir. Kitapları arasında *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci 11.-15. Yüzyıl* (İTÜ Fen Bilimleri Enst., 1986), *İstanbul 1900-2000: Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak* (Akın Nalça, 2004), *Turgut Cansever: Düşünce Adamı ve Mimar* (A. Yücel ile birlikte, Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi ve GG, 2007), *Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000* (GG, 2007), *Rüya, İnşa, İtiraz: Mimari Eleştiri Metinleri* (Boyut, 2011), *Sınıraşımı Metinleri: Osmanlı Mekânının Peşinde* (Akın Nalça, 2015), *Yıkarak Yapmak* (Metis, 2017), *Mütereddit Modernler: Türkiye'de ve Dünyada Mimar İdeologlar* (Işık Üniversitesi Yay., 2018), *Mimar Sinan: Tarihsel ve Muhayyel* (Metis, 2019), *Korku Metropolü İstanbul: 18. Yüzyıldan Bugüne* (Metis, 2022), *Mimarlık Düşünmek İçin Verimli Arızalar* (Fol, 2023) ve *Gerilimli Değişim: Türkiye'de Modernlik, Mimarlık ve Siyasal İktidar* (Metis, 2025) bulunuyor.

Sedad Hakkı Eldem'in anısına…
Türkiye'de tarihsel konut mimarisi hakkındaki bilgilerimizin önemli kesimini onun ömür boyu sürdürdüğü belgeleyici ve belgeletici ısrara borçluyuz.

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 9
Giriş: Türkiye'nin Konut ve Barınma Kültürünün Tarihini Yazmak • 11

1. Bizans Döneminde Yerleşme ve Barınma Düzeni: 7.-15. Yüzyıllar • 27
1.1. Kırsallaşan Anadolu'da Kentsel ve Kırsal Barınma Pratikleri • 31
1.2. Bizans Evinde İç Mekân: Neleri Bilmek Olanaklı? • 33

2. Erken Dönem Türkiyesi'nde Yerleşme ve Barınma Pratikleri: 12.-13. Yüzyıllar • 37
2.1. Orta Asya Mirası ve Anadolu'ya Taşınan Barınma Pratikleri • 39
2.2. Yeni Sinkretik Barınma Biçimleri: Çadır ve Çadır-Yapı Bileşimi • 41
2.3. Yeni Sinkretik Barınma Biçimleri: Transhümans ve "Mimarisi" • 44
2.4. Sarayın Erken Tarihi (1100-1300) • 48

3. Beylikler Çağı'nda Yerleşme ve Barınma Pratikleri: 14. Yüzyıl • 57
3.1. Beylikler Dönemi Türkiyesi'nde Konut • 58
3.2. Saray Tarihinin Karanlık Dönemi: 1300-1450 • 61

4. Osmanlı Barınma Kültürünün ve Kentleşme Pratiklerinin Doğuşu: 15.-17. Yüzyıllar • 69
4.1. Konuta İlişkin Terminolojinin Tarihsel Belirsizlikleri • 70
4.2. Osmanlı Odasının Doğuşu ve Değişimi • 89
4.3. Divanhane: 15.-18. Yüzyıllar • 103
4.4. Osmanlı Metropolünde Konut: Üst Sınıfların Barınma Standartları • 111
4.5. Metropolde Barınma Normları ve Konut Konforu: Yönetilenlerin Domestik Dünyası (16.-18. Yüzyıl) • 122
4.6. Osmanlı Sarayının Tarihine Giriş: 1450-1550 • 142
4.7. Konutta Isınma: 14.-18. Yüzyıl • 154
4.8. Eski Bir Barınma Temasının Yeni Görünümleri: Çadır ve Çadır-Kent • 168

5. Osmanlı Kentleşmesinin Yeni Dönemeci: 17. Yüzyıl • 174
5.1. 18. Yüzyıl Öncesinde Merkezde ve Periferide Kentsel Konut • 175

5.2. Yavaş Değişen Kırsal Dünyada Yerleşme Düzeni ve Konut • 187
5.3. Osmanlı Metropolünde "Marjinaller" ve Barınma Koşulları • 195
5.4. İstanbul Barınma Kültüründe Bir Kâgir Geleneği: Taşodalar ve Fener Evleri • 200

6. Modernlik Eşiği: 18. - Erken 19. Yüzyıl • 209
6.1. Osmanlı Metropolünde Kentsel Mobilite, Erken Banliyöleşme ve Mimarisi: 18. ve 19. Yüzyıllar • 216
6.2. Yerel Güç Odaklarının Belirişi ve Yeni Barınma Biçimleri: Kule-köşk • 228
6.3. Camın Gerçekleştirdiği Devrim • 233
6.4. Mutfağın Doğuşu ve Yükselişi • 240
6.5. Barınma Kültüründe Homojenleşme Eğilimleri: Osmanlı Coğrafyasında Konutun Ortaklaşan Çehresi • 255
6.6. Barınma Normlarında Yeni Heterojenleşme Eğilimleri: Konut Geleneğinde Etnik-İdeolojik Parçalanma • 267
6.7. Düşsel Konut • 274

7. Konutta Modernleşme ve Kapitalizm: 19. Yüzyıl • 281
7.1. Türkiye'de Modern Konut Kavrayışının İnşası: 18. Yüzyıldan Bugüne • 287
7.2. İstanbul'da Radikal Değişimler ve Ahşaplaşma • 299
7.3. Barınma Kültüründe Modernleşmenin Öntarihi • 310
7.4. Bir Barınma Dinamiği: İstanbul'da Taşınmak ve Metropoliten Gerçeklikten Kaçmak (18.-20. Yüzyıl) • 325
7.5. Konutta Aydınlatma • 342

8. Modern Kentin ve Konut Yapılanmasının Egemenliği: 20. Yüzyıl • 350
8.1. Osmanlı Konutunun Son Evresi: Geç 19. ve Erken 20. Yüzyıl • 356
8.2. Konak Saraya Karşı: Yeni Domestisitenin Zaferi • 375
8.3. Apartmanın Altın Çağı (1930-1990) • 392
8.4. Bireysel Ev veya Kendine Konut Yapmak • 405
8.5. Konutta ve Barınma Kültüründe Amerikanizm • 419
8.6. Halk Mimarisinin Keşfi ve Türk Evinin İcadı • 430

Sonsöz: Konut Tarihi Yazımında Sınırlılıklar ve İmkânlar Üzerine • 443

Dizin • 447

Önsöz

Türkiye'nin konut mimarisi tarihi üzerine geniş kapsamlı olarak çalışmaya 1996 yılında Tarih Vakfı tarafından İstanbul'da düzenlenen "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" başlıklı sergi ve onun eşlikçisi olan kitap için başladım. Sergi ve kitabın küratör ve editörü Yıldız Sey'di. Ben bölüm küratörüydüm. O nedenle sergi kitabında "Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni" bölümünü yazdım. Kitaptaki hacmi epey fazla, ancak konunun kronolojik ve coğrafi kapsama alanına oranla küçük, 66 sayfalık bir metindi. O dönemden bu yana konu üzerinde çok sayıda başka metinler de kaleme aldım. Bu kitap onların çoğu üzerine bina edildiği gibi, onlarda olmayan ama bağlantılı konut tarihi araştırmalarımı da içeriyor.

Türkiye'nin konut tarihi üzerine çok sayıda yayın zaten mevcut. Bu kitabın onlarda olmayan neleri içerdiği hakkında söylenebilecek birkaç söz var. İki farklılıktan söz etmek mümkün. Birincisi, Türkiye'de konut tarihi kitapları yaygın biçimde bir historiyografik yarılmayla yaralıdır. Geleneksel ya da modern öncesi dönemle modern döneme çok farklı iki akademik tavırla yaklaşıldığı söylenebilir. İlk dönem ulusal bir vernaküler konut tipolojisinden konuşulmadan ele alınamaz gibidir. Sadece bize ait özgün bir mimarlık üzerinde durulur. Ona eklemlenen bağlantılı bir yaklaşımsa o ulusal mimarlığın kent ve/veya yöre özelinde irdelenmesidir. Ankara evleri, Erzurum evleri, Konya evleri vb gibi metinler yazılır. Modern dönemse ağırlıklı olarak özgünlüğün ve "bize ait" olanın kaybı bağlamında tartışılır. Onun kesin bir kopuş tanımladığına inanılır. Konu üzerinde kimliksizleşme ve kentsel hafızanın kaybı gibi parametreleri unutmak suretiyle dingin bir akademik ciddiyetle yazmayı deneyen metin azdır.

Bu kitabın ana sorunsalı yukarıdaki ikili historiyografik anlatı tipolojisini unutmak şeklinde anlatılabilir. Burada konut tarihi ulusal olanla uluslarüstü olan arasındaki gerilimle tartışılmaya çalışılmıyor. Konu yalnızca bitimsiz bir dizi değişim süreci olarak kuramsallaştırılmaya uğraşılıyor. Kopuşlar kadar sürekliliklerden de konuşuluyor. Kaybetmişlik travmaları olabildiğince bir yana bırakılmaya çabalanıyor. Unutuşlar kadar unutulmayanların, kaybedilenler kadar kazanılanların da var olduğu iddia ediliyor. Hepsinin olağan süreçler, ürünlerinin de olağan çıktılar olarak ele alınması zorunluluğuna işaret ediliyor. Alana yönelik sevgi-nefret ikilemini tasfiye etme gereklili-

ği üzerinde duruluyor. Kaybetmişlik paranoyasından kurtulmak gerektiği vurgulanıyor. Bunlarla ne ifade edilmek istendiği ilerideki Giriş bölümünde ayrıntılı yazıldığı için burada özetlenmeyecek.

Hepsinden önemli bir başka meseleyse kitabın adının vadettiklerini ancak kısmen yerine getirdiği olmalıdır. Türkiye konut ve barınma kültürü tarihine ilişkin sayısız konudan yalnızca bazılarına değinebildim. Her bölümü aynı beceriyle işleyebildiğim de söylenemez. Kimi inceleme alanlarınaysa hiç değinmedim; hatta bazılarının farkına bile varamamış olabilirim. Bunun kuşkusuz yazarın akademik iktidarının sınırlılıklarından kaynaklanan nedenleri var. Fakat bir diğer neden de her dönem ve sorunsal için elde yeterli veri olmayışıyla ve/veya benim onlara ilişkin kaynak ve verilere ulaşmayı beceremeyişimle bağlantılıdır.

Uğur Tanyeli
23 Kasım 2025

Giriş:
Türkiye'nin Konut ve Barınma Kültürünün Tarihini Yazmak

Türkiye'nin konut tarihi dendiğinde, okuyucu "Türk Evi" başlıklı kitap ve makalelere aşina. Ona yönelik historiyografik irdeleme ve hatta övgülere de öyle. Bu türden yayınları içeren geniş bir literatür var. Onlarda bir zamanlar çok insancıl ve güzel kentsel çevrelerde, kimlikli yapılarda, çok sağlıklı, hatta deprem dayanımı yüksek binalarda barınıldığına okuyanlar kolay ikna olurlar. O eski konut mimarisinin ve kültürünün yıkılmış oluşundan yakınmak yaygın bir kaygıya işaret eder. Türkiye'de konuttan konuşmak genellikle acıklıdır bile. Adeta nedensiz, kapris niteliğinde taleplerle özgün, yerli, milli bir domestik kültürün yıkıldığına kolayca ikna olunur. Kuşkusuz yanılınır. Ancak bu çalışmada böylesi inançlar doğrudan pek az ama dolaylı olarak sürekli tartışılıyor. Tüm historiyografik alanlar gibi konut tarihi de kaybetmişlik psikozuyla ele alınmaya hiç uygun değildir. Konut mimarisi ve domestisite sürekli değişir ve değişimler sadece olağandır. Bu kitabın temel araştırma argümanının bu olduğu bile söylenebilir. Kuşkusuz değişimlerin yarattığı travmaların da tarihi yazılabilir ama burada buna da az değinilecek.

Konut tarihi de, hiçbir mimari değişim sürecinde olmadığı gibi, yalın bir aşamalar dizisi çerçevesinde, tek bir güzergâhta irdelenmeye imkân vermez. Olgular tarihçinin zihnindeki kronolojik düzene mükemmelen uymazlar. Sayısız toplumsal, teknik, ekonomik, yerel etmen sürece katılır ve onu karmaşıklaştırır. Belirli bir başlangıç noktasından yola çıkıp belirli aşamalardan geçerek bugüne uzanan yalın bir süreç inşa etmek için bunların kimilerini görmezden gelmek gerekir. Bazense görmek için elde yeterli veri yoktur sadece. Her aralıkta neler olup bittiğini tatmin edici düzeyde bilmek imkânsızdır. Örneğin Antik dünya söz konusu olduğunda devasa bir özgül literatürle irdelenen konutun Antikite sonrasında geniş bir bilinmezlik bölgesine dönüşmesi şaşırtıcıdır. Bizans binyılı konut bağlamında adeta unutulmuş gibidir. Yeni yeni araştırılmaktadır. Türk çağı ise hiç azımsanmayacak sayıdaki araştırmaya rağmen gerçekte tüm tarihsel süreci/süreçleri sorgulayan pek az kapsamlı çalışmada ele alınmıştır. Üstelik Türk öncesinden Türk çağına ve Türk çağındaki farklı dönemlere geçişi örnekleyecek konut yapıları bulunamaz. Kapsamlı arkeolojik ve metinsel araştırmalara gerek vardır ki bu pek az denenmiştir.

Türkiye'de etkileri kolayca fark edilebilir başka bir ciddi engelle daha karşılaşılır. Bizans, Osmanlı öncesi ve 18. yüzyıl öncesi Osmanlı konut mimarisinin tarihsel değişim seyrini aydınlatabilecek nitelik ve nicelikte eski inşai veriler gibi, görsel belgeler de pek azdır; hiçbir zaman da fazla çoğalmayacaktır. Üzerinde gözlem yapılabilir konut örnekleri 18. yüzyıl için bile çok azdır. 19. yüzyıldan başlayan niceliksel tırmanışsa hâlâ sürmektedir. Bu gibi açmazlar Türkiye'nin konut tarihi araştırmalarını zorlaştırır. Daha önemlisi, belirli stereotiplerin üretim ve kullanımına yol açar. Tarihçiyi araştırmalarını belirli şemalar içinde yürütmek zorunda bırakır. Bu şematik güzergâhları var eden –ama çok tartışmalı– araştırma yaklaşımları aşağıda kısaca özetleniyor: 1. Konut tarihi yazımında güncel siyasal sınırların baz alınışı, 2. Çoğulluğun/yerelliğin inkârı, 3. Domestisitenin inkârı, 4. Tarihselliğin inkârı, 5 Toplumsal katmanlaşmanın ve eşitsizliklerin inkârı, 6. Modernlik saplantısı. Kolayca fark edileceği gibi, bunların hepsi birbiriyle bağlantılı meseleler.

Güncel siyasal sınırların baz alınışı

Konut tarihini kimi ülkelerin güncel sınırlarıyla konut tarihi geleneklerini örtüştürerek yazmak görece olarak Türkiye için olduğundan kolaydır. Japonya, Çin, Fransa, İtalya, İngiltere gibi ülkelerin güncel siyasal sınırları oralardaki konutların tarihini yazmak için ciddi açmazlar oluşturmaz. Oralarda sınırlar Türkiye tarihi için olduğu kadar oynak ve değişken değildir. 13., 16., 18., 19. yüzyıllar ile Cumhuriyet Türkiyesi'nin coğrafyada nereleri kapsadığı ise örtüşmez. İlk evrede Batı Anadolu Türkiye içinde bile değilken, 16. yüzyıl sonunda siyasal sınırlar Macaristan'a, Mısır'a, Cezayir'e dek uzanır. Ama 18. yüzyıl kompleksi Kırım'daki Bahçesaray bir Osmanlı yapısıyken, Somali kıyısında Suakin'in Osmanlı konut mimarlığıyla karakterize olduğunu söylemek ne kadar mümkündür? Daha önemlisi, etnik anlamda Türklüğün ve Türk konut mimarisinin ülkenin siyasal sınırlarıyla örtüştüğü bir dönem neredeyse yoktur. Bu mesele Japonların ya da İtalyanların kimi uzun zaman parçaları için tartışmaları gereken bir metodolojik sorun oluşturmaz. Ama Türkiye'nin konut mimarisi aynı sorunu tartışmaksızın yazılamaz. Ne var ki hemen daima böyle yazılabileceği düşünülmüş ya da konuya hiç değinilmeksizin geçiştirilmiştir.

Çoğulluğun/yerelliğin inkârı

Tarihçiyi basit şemalara mahkûm eden başka bir zorluk onun etnosantrik, ulusal ve siyasal/ideolojik açıklamaların kolaycılığına yönelmesiyle ilişkilidir. Ülkenin siyasal sınırlarıyla konut mimarisini ve domestisite pratiklerini örtüştürmek en sık görülen yaklaşımdır. Dünya genelinde de yaygındır. O yaklaşımla Alman evi, Japon evi, Çin evi, Bulgar evi, Yunan evi gibi kate-

goriler inşa edilmiştir. Almanlar Alman evinde, Japonlar Japon, Yunanlar Yunan, Türkler Türk, Arnavutlar Arnavut, İngilizler İngiliz evinde barınırlar. Böyle bir etnik/ulusal eksenli konut tarihi hemen her yer ve her toplum için yazılmıştır. Ama barınma kültürü tarihi çalışmaları, bir ölçüde Batı ve Orta Avrupa hariç, her yerde azdır. Özellikle ulus etiketli konut tarihleri geniş bir mimari historiyografik janr oluşturur. Ne var ki bu tarihyazım yaklaşımı hemen her yerde milliyetçilik çağının ulus inşası ve onunla bağlantılı gelenek icadı[1] pratikleriyle bağlantılıdır (bkz. Bölüm 8.6. Halk Mimarisinin Keşfi ve Türk Evinin İcadı). Dolayısıyla bir yandan aşırı türdeşleştirici ve kapsayıcı, öte yandan da dışlayıcıdır. Ulus inşası için veri oluşturan gerçeklikleri vurgular ama onun kapsamına alınması sakıncalı ve/veya verimsiz olanları da görmezden gelir. Çoğu zamansa ikinciler sadece gözden kaçırılır ve önceden söylenmiş/yazılmış olanların çizdiği sınırlar ebedi gerçeklermiş gibi yorumlanır. Hatta en sık yapılan tarihyazımsal yanlış budur.

Sorun şu ki ulusal konut kategorileri oluşturmak ve bunun tarihlerini yazmak konu vernaküler mimarlıksa daima metodolojik bir açmaz oluşturur, çünkü vernaküler mimarlık ve eşanlamlısı halk mimarisi daima yerel niteliktedir. Daha önemlisi modern öncesi, kapitalizm öncesi ve ulus öncesi dünyaya aittir. Bu üçü birbirleriyle bağlantılı. Vernaküler pratikler, ulaşım ve iletişim olanaklarının kısıtlı olduğu, mimarlık bilgisinin taşınması için tek imkânın yapımcıların yer değiştirmesi olduğu çağlara özgüdür. Vernaküler yapımcılar proje, kitap, fotoğraf gibi temsil araçlarından yararlanamazlar. Daha önemlisi, içinde varlık kazandıkları dar bir coğrafyada çalışırlar. Kapitalizm öncesi çağlarda insanların, malların ve bilgilerin mobilitesi düşüktür. Onların devingen hale gelmesi için kapitalist ekonomik ilişkilerin Batı ve Orta Avrupa'dan başlayarak pazarı ve coğrafyayı bütünleştirmesine gerek vardır. Önce iç, sonra dış, sonra da küresel pazar bütünleşmelidir. Örneğin Çin'de nasıl mimarlık yapıldığını İngiltere'de bilebilmek için o bilgiyi kıtalaraşırı taşıyabilecek üretim ve ticaret ilişkilerini ve iletişim ağlarını kurmak gerekir. Bunun mimarlık alanına kabaca ulaşabilmesiyse ancak 18. yüzyıldan başlar. Ancak, örneğin İngilizler bunu aynı yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş bilir hale gelseler de, sözgelimi Osmanlılar aynı küresel ve ülkesel ölçekli imkâna 19. yüzyıl sonlarında bile kısıtlı ölçüde sahip olacaklardır.

Paradoksal olan, dünyanın kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde bütünleşmesiyle uluslaşma süreçlerinin neredeyse eşzamanlı oluşudur. Birinci değişim coğrafyaaşırı bütünleşme dinamikleri yaratırken, uluslaşma kültürün

1 Ulus inşası konusunda artık klasikleşmiş şu kitaba başvurulabilir: Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra ve New York, 1991. Onunla bağlantılı gelenek icadı için: Haz. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983.

ulusal bir dışa kapanma yaşamasını önerir. Kuşkusuz dışa kapanma ulusaşırı ilişkilenmeleri engellemeye çalışır. Dünyanın ekonomik, toplumsal ve kültürel bütünleşme eğilimleriyse tam aksini yapar. Sonuç retrospektif ve prospektif olarak bu bütünleşmeye, benzeşmeye ve "öteki"nden öğrenmeye direnmektir. Geçmişe ve geleceğe yönelik direnme ideolojileri inşa edilir. Geçmişe ait olgular saf ulusallaştırılmak istenir; bugünün ve geleceğinse saf ulusal olarak kurulması amaçlanır. Konut mimarisi, domestisite pratikleri bu amaçla çok sık ve hatta kolayca işe yarar araçlar haline getirilir. Türkiye'de de böyle olmuştur ve olmaktadır. En bildik uzanımı burada "Türk evi" kategorisinin üretilmesi olmuştur. Oysa 20. yüzyıl başlarına, Türk ulusçuluğunun ortaya çıkışına dek Türk evinden söz eden metin bulmak imkânsızdır. Kavram o çok önemli ve olağan uluslaşma süreci içinde doğar.[2] 1960'ların başlarında, sonraları eve ilişkin her olguyu açıklayabilecek bir motif olarak Türk göçebe çadırından evin oda formasyonuna uzanan yol[3] tahayyülüyle birleşir. Amaca uygun ve kuşkusuz işe yarar bir açıklama modeli üretilmiştir. "Önceleri göçebe olan Türkler yerleşikliğe geçip evler inşa etmeye başladıklarında kendi eski çadır alışkanlıklarını oraya taşımışlardır" hayali üretilir. Bu çok ikna edici savı çürütecek sayısız historiyografik veri inkâr edilir. Sözgelimi şu soru sorulmaz: Türkler sadece Anadolu'ya değil, Azerbaycan'a, neredeyse bütün Orta Asya'ya yayılmış oldukları halde neden oralarda sözgelimi Birgi, Söke veya Konya'da inşa edilenlere benzer konut mimarileri yapmamışlardı? Neden geleneksel Azerbaycan ya da Türkistan evleri buradakilere hiç benzemezler? Oralara yerleşenler de benzer göçebe kökenlere sahip değiller miydi? Uzaklara bakmak yerine sadece Anadolu ile sınırlı kalınırsa da yine o bildik göçebelik motifinin çalışmadığı görülür. Tüteklikli evler, hilani planimetrileri, kıyı Ege'nin, Doğu Karadeniz bölgesinin vb'nin kimi yerel konut tipleri de aynı göçebelik motifiyle mi açıklanmalıdır? Daha önemlisi, açıklanabilir mi?

Başka bir önemli mesele, ülkenin demografik tarihini görmezden gelmektir. Bu ülke daha 13. yüzyılda bile Avrupa'da Türkiye diye nitelenmektedir ama sadece Türkler tarafından iskân edilmiş değildir. İstanbul nüfusunun bile 20. yüzyıl başında yaklaşık yarısının Türk, öteki yarısının gayrimüslim olduğu bilinir. Hatta Ortaçağ Türkiyesi'ne bakıldığında Anadolu'da yer yer İran kökenli ve anadili Farsça olan bir nüfus da yaşamış ve muhtemelen 14. yüzyıl başlarken Türkleşmiştir. Hatta Ortaçağ'da Türk ve İran kökenlilerin

2 Bu dönemin ilk metinleri için bkz. Yavuz Sezer, "Bir Türk Aşiyanı Yapmak: Yirminci Yüzyıl Başlarında Geleneksel Osmanlı Evinin Tarihi Miras ve Mimari Model Olarak Algılanışı", *Mimar Kemalettin ve Çağı. Mimarlık / Toplumsal Yaşam / Politika*, haz. Ali Cengizkan, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar G.M., Ankara, 2009, s. 103-116.

3 Bunu ilk öne süren kişi doktora tezinde Aksoy olacaktır. Tezin Türkiye'deki özet yayımı: Erdem Aksoy, "Mittelraum: Grundgestaltungsprinzip der türkischen Profanarchitektur", *Mimarlık ve Sanat*, 7-8, 1963, s. 39-92.

oluşturduğu bir simbiyotik yaşamdan Anadolu'yu da aşan genişlikte bir coğrafya için söz etmek gerektiği artık bilinir.[4] Üstelik Anadolu'ya yalnızca göçebe Türkler gelmemiş, yerleşik Türkler de yer değiştirip Anadolu'yu vatan kılmışlardır.[5] Demek ki yörelere, kentlere göre değişen oranlarda hemen her yerde sadece etnodinsel çoğulluktan değil, toplumsal köken farklılıklarından da söz etmek gerekir. Öte yandan, konut inşaatı yapan teknik elemanların da yine zamanda ve mekânda değişen oranlarda Türk kökenli olmadığı bilinir. Daha önemlisi, Türkiye'nin yaklaşık on bin yıldır sayısız farklı konut yapım alışkanlığı vardır. Bunların Türklerin kitlesel göçüyle tamamen silinip gittikleri nasıl iddia edilebilir?

Domestisitenin inkârı

Konuta ilişkin bir başka historiyografik sorun, konut tarihi üzerine araştırma yapmanın sadece arkitektonik bir mesele olmayışıyla ilişkili. Konut araştırması gündelik özel yaşamın, barınma kültürünün ve domestisitenin araştırılmasından bağımsız bir mutlak mimari içerikle yürütüldüğünde düş kırıcıdır. Çünkü yüzyıllar boyunca en üst toplum katmanlarından aşağılara doğru inildiğinde, konut –çoğu zaman aksine inanılsa da– bugünkü kuşaklar için sadece sefalet imgeleri üretebilecek bir mimari olgudur. Barınma standartları mekânsal ve hijyenik olarak tüm modern öncesi dünyada güncel bir okuyucu için irkiltici denecek oranda düşüktü. Sözgelimi 17. yüzyıl Konyası'nda evlerin neredeyse tamamının kenif (tuvalet) içermediği görülür. Bunun anlamı hemen her evde bulunan ahırların bu amaçla kullanıldığıdır. 20. yüzyıl başlarında bile Sivas'ın Zara ilçesinde bu durum geçerliydi.[6] Ahırda dışkılanmakta, hayvan dışkılarıyla ve samanla karışan bu artıklardan da evin kadınları baharda tezek yapmaktaydı. Oysa İstanbul'da 16. yüzyılın ilk yarısında evlerin neredeyse tümünde kenif vardı ama yine her evin avlusunda kuyu da bulunuyordu.[7] Bunun sonucu, yalıtım imkânlarının yetersizliğinden ötürü, pis su ile kullanım suyunun birbirine karışmasının kaçınılmaz oluşuydu kuşkusuz. Konut tarihi hijyene ilişki böyle çelişki ve açmazları dikkate almaksızın yazılamaz. Domestisite "eski evler işlevsel ve sağlıklıydı" gibi anakronik argümanlarla araştırılamaz.

4 Türk-İran simbiyosisi için: Robert L. Canfield, *Turko-Persia in Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

5 Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, XXV, 1960, s. 567-594.

6 Kirkor Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*, Aras, İstanbul, 1996, s. 12.

7 Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1970. Bu yayından yapılan kantitatif veriler için: Uğur Tanyeli, "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, haz. Z. Ahunbay, D. Mazlum, K. Eyüpgiller, Eren Yay., İstanbul, 1996, s. 57-71.

Öte yandan, her çağ ve yerde aynı temel işlevlere hizmet eden, benzer ihtiyaçlara yanıt veren bir tarihötesi konuta inanma yaklaşımı başlı başına historiyografik bir sorun oluşturur. İnsanın temel gereksinmelerinin –çalışma, yeme, yatma, oturma, biyolojik ihtiyaçları giderme– sabit olduğu şeklinde bir yanılsama vardır. Oysa bunların ve daha pek çoklarının farklı formları bulunur. Gereksinmeler insanın biyolojik yapısında değil, toplumsallığında üretilir; standart ve zamanötesi nitelikte değillerdir. Kuşkusuz herkes yemek, çalışmak, dinlenmek zorundadır ama bu gereksinmeleri gidermenin sayısız biçimi vardır ve çoğu zaman birbirlerine benzemezler bile. Örneğin yer yatağında yatmakla karyolada yatmak uzlaşmaz farklılıklardır. Ama Japon yer yatağıyla Türk yer yatağı da farklıdır. Mekân içinde konumlandırılmaları da öyledir. Öte yandan, kardeşlerin aynı yatağı paylaşmasıyla kişisel yatak kullanımı da domestik kültüre ilişkin meselelerdir. Çok önemli bir farklılıktır ama yatağın biçimiyle veya konutun arkitektonik bünyesiyle hem doğrudan hem de dolaylı olarak ilişkilidirler. Yer sofrasında tüm ailenin aynı kaptan yemek yemesiyle kişisel tabak kullanarak yemek arasındaki farkı insanın temel gereksinmeleri tanımlamaz. Hijyen bir gereksinmedir ama kurnadan su dökünmek veya duş yapmak veya küvette yıkanmak veya geleneksel bir Japon hamamına gitmek benzer temizlik kaygıları duymaya işaret etmez. Hijyenik etkinliklerin ritmi de benzer bir tartışmalı konudur. Haftada bir yıkanmakla her gün yıkanmak farklı domestik pratiklerdir. Koltukta oturmanın ve zemine oturmanın farklı prosedürleri, biçimleri, donatıları vardır. Bunların insanın fiziksel yapısıyla neredeyse hiç ilişkisi yoktur. Hepsi de tarihsel ve kültürel farklardır bunların.

Konutu anlamak onun içinde üretildiği domestik kültürü anlamaksızın mümkün olmaz. Ne var ki Türkiye'deki güncel konut mimarisi tarihi araştırmalarında bundan uzak durulur. Yalın klişelerle açıklamalar getirilmeye çalışılır. Örneğin Türk evinde odaların çokişlevli birimler olduğu bitimsizce vurgulanır. Bu saptama bile sayısız sorun üretir. Modern öncesi dünyada genel olarak konut mekânlarında işlevsel özgülleşme zaten hiçbir yerde yoktu. Tek işlevli mekânlar talep etme meselesi yalnız burada değil, tüm dünyada yeni bir değişim sayılabilir. Hemen her yerde değişen zaman aralıklarında her mekân birbirinden farklı işlevlere aynı anda hizmet edebilirdi. Sorulması gereken soru bu farklı işlevlerin nasıl bir araya getirildiği ve farklı gelir düzeylerine sahip olanlar tarafından nasıl gerçekleştirildiğidir. Mekânların tekişlevliliği Japon evlerinde de, eski Alman evlerinde de, erken 18. yüzyıl Paris apartmanlarında da yoktu. 17. yüzyılın varlıklı Nürnberg evlerinde yatak odası aynı zamanda yemek odasıydı (*Wohnstube*) ama daha 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak konuk ağırlamak için ayrı bir geniş prestij

salonu (*Prangstube*) düzenlenebiliyordu.[8] Bu bilgiden çıkarılabilecek sonuç, "Nürnberg'de de buradaki gibi çokişlevli oda ve misafir odası vardı" şeklinde olamaz. Çokişlevliliğin sayısız formunu araştırmak gerekir.

Tarihselliğin inkârı

Dördüncü araştırma engeliyse, geçmişin konut mimarisini çoğunlukla bugünkü alışkanlık, beklenti ve parametrelerle incelemeye koyulma alışkanlığından kaynaklanır. Barınma etkinliklerinin ve mimarisinin bitimsizce değişen tarihselliğini görmekten neredeyse kaçınılır. O halde bu umutsuz uğraştan vazgeçip konutun tarihini yazma girişiminde bulunmamak mı gerekiyor?

Yapılması gereken şey, jenerik bir ulusal konutun mimarlık tarihini yazmak yerine, belirli bir ulus-devlet coğrafyasının değil, yataydaki ve düşeydeki çeşitlenmelerin ve onların zaman içindeki bitimsiz değişimlerinin tarihini aydınlatmaya çalışmak olmalıdır. Bu da o coğrafyayla ancak kısmen örtüşen domestik kültürler çoğulluğunu araştırmayı gerektirir. Ortadaki çoğulluk aynı temel ilkelerin farklı yerlerde farklı imkânlarla ve ayrıntı farklarıyla uygulanması şeklinde ortaya çıkmaz. Örneğin Mardin'in ve Rize'nin ya da Bodrum ve Konya'nın geç 19. yüzyıl konutları çok radikal farklılıklar içerir. Farklar sadece kullanılan malzemeyle, teknikle, iklim koşullarına ve yerel etnodinsel yapıya göndermeyle açıklanamayacak farklardır. Kuşkusuz bu gibi etmenler mimari değişimleri açıklamak için inkâr edilemeyecek kadar önemlidir. Ancak coğrafi determinizmi açıklayıcı paradigma olarak temel almak, modern öncesi dünyayı modern bir epistemeyle irdelemek için çabalamak anlamına gelir. Çevresel ve iklimsel koşulları mimarlığa ilişkin hemen her şeyi belirleyici ya da genel olanı çeşitlendirici sayan bir yaklaşımla veri almak demektir. Metodolojik bir açmazdır bu.

Örneğin Amos Rapoport vernakülerin epistemolojisini araştırdığı çalışmasında biçimlendirici/tanımlayıcı/güdüleyici etmenleri iki grupta toplar: Ana biçimlendirici etmenler ve değiştirici etmenler. Ona göre kültürel etmenler ana biçimlendiricilerdir. İklim, malzeme ve teknikse kültürün tanımladığı asli bünyede değişimler yapmaya yol açarlar.[9] Sorun şu ki gerçekte tüm mimariler gibi konut mimarileri de neyin asli, neyin ikincil önemde olduğunu belirlemeye imkân vermez. Her etmen yorumlayan tarihçiye göre asli ya da ikincil önemde olabilir. Kaldı ki bu yaklaşım bu kez de kültürel bir determinizm inşa etmek anlamına geliyor. İddianın aşırı basitleştirilmiş açıklaması "Kültür buyurur, mimarlık da onun buyruklarına itaat eder" şeklinde olabilir.

8 Heidi A. Müller, *Good Housekeeping: A Domestic Ideal in Miniature*, Verlag des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg, 2007. Yatak-yemek odası kombinasyonu olan aile odası (*Wohnstube*) için: s. 53-56. Böyle bir odanın kullanımına ilişkin 1636 tarihli görsel s. 54'te, fig. 36. *Prangstube* için: s. 60-65.

9 Amos Rapoport, *House Form and Culture*, Prentice-Hall, ilk baskı 1969.